

'De wereld waar ik buiten sta' door Hanny Michaelis

Oorlogsdagboek, 1942 - 1945

Hanny Michaelis werd in 1922 in Amsterdam geboren in een liberaal joods gezin. Ze overleed in 2007, ook in Amsterdam. Ze behaalde in 1941 haar eindexamen op het Vossius-gymnasium. Haar verzamelde dagboeken over de laatste jaren op het gymnasium, 1940 - 1941, zijn uitgegeven onder de titel *Lenteloos Voorjaar*, en onlangs ook op deze website besproken.

In de crisistijd hadden haar vader én haar moeder zo goed mogelijk voor inkomen gezorgd. Toch werd dat uiteindelijk onmogelijk, zodat ze van de steun moesten leven. Haar vader was als 17-jarige conservatoriumstudent uit het Duitse Königsberg (nu Kaliningrad, Rusland) naar Nederland gekomen, omdat hij hier voor de hoedenfabriek van familie kon komen werken. Duitsland bevond zich immers in een diepe crisis. Later zal hij zijn dochter Hanny leren pianospelen. We lezen in de dagboeken hoeveel ze van zijn spel houdt en hoe ze samen vierhandig spelen. Hij brengt ook zijn liefde voor literatuur op haar over, zodat ze op de lagere school al begint met gedichten schrijven. Met haar Amsterdamse moeder, Gonda Michaelis, kibbelde Hanny vaak, omdat die vond dat ze niet zo gemakzuchtig moest zijn. Later begreep ze pas, hoeveel ze van haar moeder hield.

Het vervolg van de dagboeken in *De wereld waar ik buiten sta* begint op 1 januari 1942, wanneer ze gaat inwonen bij het gezin van de schrijfster Jeanne van Schaik-Willink. Door kost en inwoning mét een inkomentje, kan ze haar ouders financieel bijstaan. Op zondag is ze vrij en 'thuis'.

Er worden steeds meer joden zogenaamd 'tewerk gesteld' in Duitsland, maar haar ouders lijken daarvoor niet in aanmerking te komen. Wanneer Hanny wordt opgeroepen om zich als jodin te melden, helpen vrienden haar met onderduiken. Ze zal haar ouders niet meer terugzien, want die worden toch afgevoerd. Ze denken dat ze gaan werken, en dat hoopt Hanny ook. Ze hoort pas na de oorlog dat haar ouders meteen op de avond van aankomst in Sobibor zijn vergast. Wat in de dagboeken van Hanny Michaelis meteen opvalt is de soepele, heldere manier van schrijven.

Ze is 19 jaar en heeft moeite met haar rol als dienstmeisje voor dag en nacht, wetend dat zij een hogere schoolopleiding heeft dan de kinderen in dat gezin. Het is krenkend en zwaar voor haar dat ze meestal niet welkom is bij bezoeken van schrijvers en andere kunstenaars, terwijl ze wel achter de schermen zorgt en versnaperingen binnenbrengt. Ze verlangt naar kennismaking met deze mensen en naar goede gesprekken en uitwisseling, maar ze hoort er niet bij, ze staat erbuiten. Wel wordt ze hevig verliefd op de getrouwde professor Nico Donkersloot, die daartoe aanleiding gaf, maar hij maakt haar duidelijk dat het niets gaat worden.

In de onderduik gaat ze van adres naar adres. Overal als dienstmeisje, met haar aangenomen naam op een vervalst paspoort. In haar jeugdigheid levert ze in haar dagboeken harde kritiek op wat ze 'dom' vindt in mensen.

Ze went aan het harde, huishoudelijke werk en gaat daar zelfs van genieten. Ze hoopt op een snel huwelijk, waarin ze die verworven hoedanigheden zal kunnen gebruiken. Wanneer ik dat lees, beseft ik hoe deze wens anno 2018 anders is ingekleurd. Er zijn wel jongens op wie ze verliefd zou kunnen worden, maar ze beseft tegelijkertijd dat dat is uit gebrek aan keuze, zodat ze afstand houdt.

Op alle onderduikadressen komt ze bij diep gelovige christenen. Dat valt haar zwaar, want ze kán niet op die manier geloven, hoezeer ze ook de waarde van het gedachtegoed inziet. Wel ontdekt ze de geweldige verhalen en taal uit de bijbel. En ze beseft hoe deze mensen hun leven op het spel zetten om haar en anderen te laten onderduiken. Als ze ernaar vraagt, krijgt ze ten antwoord, dat het vanuit hun christelijke plicht is. Dat kan ze niet begrijpen. Ze zou zo graag verbondenheid willen voelen en mist haar ouders, die als enigen in de hele wereld van haar houden en bij wie ze zonder enig voorbehoud hoort. Wanneer ze tegen het eind van de oorlog even denkt over bekering, houdt een door haar gerespecteerde dominee haar tegen en raadt haar aan om te wachten tot het vrede is.

Wat vooral opvalt in wat ze schrijft is hoe ze haar eigen gedrag en dat van anderen onder de loep neemt en overpeinst. Hoe ze afstand kan nemen van wat ze als haar recht voelt, en hoe ze de realiteit onder ogen ziet en er het beste van maakt.

Gelukkig stond in bijna alle huizen wel een piano, waar ze op mocht spelen. Dat deed ze dan ook dagelijks, wat regelmatig tot irritatie leidde bij de bewoners.

Het is frappant hoe snel het dwepende meisje naar de achtergrond verdwijnt. Dat komt nog wel eens terug, wanneer ze fantaseert in haar dagboek, afgeschermd van de realiteit van haar dagelijkse leven. Ze verlangt naar overgave aan een man van haar keuze. Intussen komen almaar berichten binnen over de snel eindigende oorlog, terwijl je als lezer weet hoe lang dat nog gaat duren. In februari 1945 zijn er nog razzia's op mannen in Leiden, waar ze dan verblijft.

Het is onverdraaglijk dat het dagboek ineens eindigt. Er komt dan: "*Wat volgde*", waarin staat dat Hanny Michaelis op 7 augustus 1945 pas begon met opnieuw een dagboek bij te houden. Maar de manier van schrijven is daar veranderd. Het is een samenvatting van de situatie geworden. Niet dat je die gegevens niet verslindt, want je wilt weten hoe het verder ging en hoe ze terug kwam naar een gewoon leven. Alleen, dat gewone leven bestond niet meer. Het is een anticlimax, zoals die er in de realiteit ook zal zijn geweest.

Met alle hoop en verlangens komt ze terecht bij haar ouderlijk huis, waar andere mensen tussen de spullen van haar ouders (dus van haar) wonen en waar een nauwelijks bedekte vijandigheid heerst. Maar ze komt ook bij een linnenkast van een betrouwbaar iemand, die alle lakens heeft bewaard en die beslist wil dat ze die allemaal meeneemt, al heeft Hanny nauwelijks een bed om ze op te gebruiken. Er heerst veel onverschilligheid.

Van de dagelijks nodige, moeilijke aanpassing komen we bij het grotere overzicht, dat afstandelijker voelt en dat ook is. Er is niemand bij wie ze onvoorwaardelijk hoort. Het achterliggende gevaar is weg. De urgentie van zwijgen en gehoorzaamheid is verdwenen. Hanny Michaelis gaat in de chaotische vrijheid, die wat kaal overkomt, op zoek naar wie er

in leven zijn, waar ze kan verblijven en hoe ze haar brood kan gaan verdienen. En dat maken we niet meer mee in haar intieme schrijfstijl. Zij gaat haar eigen leven leren leiden en wij kijken niet meer vrijwel dagelijks mee.

Dat gemis is wennen!!

Uitgeverij Van Oorschot, 2017

Pagina's 1060

ISBN 978 9028 261 815

Recensie door Maud Ockers, juli 2018

Mei (openings)nieuws

Beste leensters en andere belangstellenden,

Mei is in Utrecht de maand van het **International Literature Festival Utrecht (ILFU)**, dat dit jaar plaats vindt in TivoliVredenburg op 11, 12 en 13 mei. Het festival brengt inmiddels traditiegetrouw internationale romanschrijvers, vertalers en lezers bijeen, en geeft dit jaar vanwege de verhuizing naar TivoliVredenburg extra aandacht aan literatuur en muziek. De hoofdrol is net als altijd weggelegd voor een selectie van romanschrijvers

die met hun boek een belangrijke rol spelen op het literaire wereldtoneel, bijvoorbeeld door een omstreden thema bespreekbaar te maken of vanwege een gedurfde experimentele vorm die de grenzen van het genre oprekt. De vrouwelijke, veelal Nederlandse gasten zullen o.a. zijn: *Sonja Barend*, *Hanna Bervoets*, *Paulien Cornelisse*, *Mary Costello*, *Rachel Cusk*, *Nino Haratischwili*, *Nelleke Noordervliet*, *Marja Pruis*, *Mathilde Santing*, *Samanta Schweblin*. De Amerikaanse singer-songwriter Suzanne Vega zal nummers zingen van haar album dat geheel gebaseerd is op het werk van de Amerikaanse schrijfster Carson McCullers

Aanvullend op de selectie van internationale auteurs uit uiteenlopende taalgebieden, selecteert het festival jaarlijks een taalgebied dat extra aandacht krijgt in de programmering. Dit jaar is dat de Chinese literatuur. Enkele auteurs uit China en Nederlandse China-kenners zullen programma's verzorgen waarin de Chinese letteren centraal staan. Er verschijnt ook een boek onder de titel 'Wie wij zijn' met een keuze uit romans en verhalen van Chinese schrijvers.

Daarnaast zullen er lezingen en mini-colleges zijn over literatuur, de filosofie, kunst en wetenschap. Er zal een expositie zijn over tijdschrift *De Stijl* dat zijn 100e verjaardag viert en er is een schrijfwedstrijd. Meer info: <http://www.ilfu.nl>

Soms komt er een leuke of bijzondere publicatie voorbij op de website van het literatuurmuseum: **Hella S Haasse - Miljoenvoudig gesplitst en toch één**. Al een paar jaar is biografe Aleid Truijens bezig met het voorbereidende werk voor een boek over het werk van de grote Nederlandse schrijfster dat *Hella S Haasse, portret van een oeuvre* zal gaan heten. Dat oeuvre geldt als een van de meest veelvormige én samenhangende in het Nederlands taalgebied. Aleid Truijens wil aantonen hoezeer het werk samenhangt met het leven van de schrijfster en met de ontwikkeling van haar denken, al zei de schrijfster ooit zelf "Wie iets van mij weten wil, zei ze, moet mijn boeken goed lezen". Wat er nu op literatuurmuseum staat, komt neer op een vergelijkbare biografie in miniatuurformaat. Zowel over haar leven als haar boeken wordt uitgebreid verteld in periodes van ±10 jaar. Meer info: <http://www.literatuurmuseum.nl/verhalen/hella-haasse/1918-1928> en volgende links.

Vileine.com is een gratis en online magazine en volgens sommigen de interessantste vernieuwing op journalistiek gebied in Nederland sinds de Correspondent. Het magazine is opgezet door vijftig mediavrouwen met de bedoeling lezers bewust

te maken van sekseverschillen. De naam Vileine is afgeleid van het Oud-Griekse 'Philia' dat liefde en vriendschap betekent. Het motto van de site: "why should we help to empower women? Let's help them empower the world."

In 2017 organiseert Vileine drie debatten over het feminisme van nu. Op 21 mei staat in de Stadsschouwburg Utrecht **Feminisme en inclusiviteit** op het programma. Op de website: Feminisme is in 2017 een culturele trend.

Intersectionaliteit, online feminisme, het f-woord, feminisme 4.0: hoe de nieuwste feministische beweging achteraf geluid gaat worden is nog niet duidelijk maar wel dat het niet langer te ontkennen valt dat de golf er is. Binnen het feminisme zijn er veel verschillen, bewegingen en veranderingen. Hoe gaan we verder?

Meer

info: https://www.stadsschouwburg-utrecht.nl/programma/?maand=2017-05&p=5#modal=/programma/6633/Vileine/ZIN_op_Zondag_Feminisme_en_Inclusiviteit/

Onlangs Uitgebrachte titels:

- **Nachtschrijver** van Jannie Regnerus, over een restaurator uit het Rijksmuseum die toevallig het werk tegenkomt van een blind geworden Friese dichter en hem hoort op een poëziefestival. Ze gaat hem opzoeken en in gesprek verkennen ze de werking van het geheugen, de verbeelding en het scheppingsproces.

- **Een onberispelijk man** van de Britse Jane Gardam, boek van de maand bij DWDD, over een glansrijk topadvocaat bij wie de herinneringen na de dood van zijn vrouw terugkomen en zijn onberispelijkheid bedrieglijk en misleidend doen lijken. Deel 1 van een trilogie, pas onlangs vertaald; de schrijfster wordt in Engeland geroemd door velen.

- **Uitweer** van de Britse Amy Liptroot, ontwapenende memoires van de Engelse schrijfster over verslaving en herstel, de stad en het eiland Orkney van haar jeugd, met prachtige natuurbeschrijvingen.

- **Hier zijn is heerlijk** van de Française Marie Darrieussecq is een biografie over het (korte) leven van de Duitse kunstenares Paula Modersohn-Beckers die in nauwelijks 10 jaar een indrukwekkend oeuvre bijeen schilderde. Ze wordt beschouwd als voorloopster van het expressionisme.

- **Fuzzie** van Hanna Bervoets gaat over een pluizig bolletje dat een mens enige tijd bijstaat op zijn of haar levenspad en allerlei wijsheden te berde brengt.

- **Brieven, dagboeken en een geheime liefde** van Laurie Langenbach (1947-1984) komt uit in de Arbeiderspers privé-domein serie. Ze wordt omschreven als een veelzijdige persoonlijkheid die schreef over popmuziek en mode in bladen als Hitweek en Aloha. Ze richtte de feministische beweging 'Woman Power'. Haar geheime liefde bleek schaker Jan Timman te zijn

- **Ontregeld** van de Australische Charlotte Wood, een science fiction-achtige roman over een strafkamp met dwangarbeid voor minnaressen van machtige mannen. Ze hopen op redding, maar blijken op zichzelf aangewezen.

- **Zondagochtend breekt aan** van Nicci French, het 7e deel van de 8-delige serie over Frieda Klein, psychoanalytica, detective van de geest.

- **De kleren van het boek** van de Indiaas-Amerikaanse Jhumpa Lahiri: 'Het omslag is oppervlakkig, verwaarloosbaar, irrelevant ten opzichte van het boek. Het omslag is een fundamenteel onderdeel van het boek. Ik moet gewoon accepteren dat allebei die zinnen waar zijn.' De schrijfster was voor mij een onverwachte ontdekking dit jaar, dus ik ben benieuwd.

Met de herdenkingen van 4 en 5 mei deze week ook boeken die doen herdenken:

- **De wereld waar ik buiten sta** van dichteres Hanny Michaëlis is het 2e deel van haar oorlogsdagboek, waarin ze om onder te duiken onder valse namen bij christelijke gezinnen als dienstmeisje gaat werken. Een cultuurschok en veel innerlijke strijd, aangrijpend.

- **Ik overleefde de Holocaust** van Nanette Konig Blitz, jeugdviendin van Anne Frank, en die op haar 70e is gaan praten over de oorlog: de Jodenvervolgning, de kampen, haar vriendschap met Anne Frank, tot haar laatste dagen. Ze overleefde een jaar in Westerbork en nog eens twee jaar in Bergen-Belsen. Na de oorlog verhuisde ze naar Brazilië om niet meer terug te keren.

- **Zussen** van Hinke Piersma is een waargebeurd oorlogsverhaal waarin drie Joodse zussen ieder op hun eigen wijze hun leven en dat van hun familieleden proberen te redden. Het volgt de lotgevallen van drie sterke vrouwen en hun pogingen om aan de nazistische vervolgingspolitiek te ontsnappen.

Activiteiten in Utrecht en daarbuiten:

- In het kader van de drukbezochte tentoonstelling over *Maria* in museum Catharijneconvent komt schrijfster Vonne van der

Meer op 21 mei vertellen over **Maria in de literatuur**. Ze zal aan de hand van

o.a. gedichten van Elisabeth Eybers en Marjoleine de Vos haar gedachten laten gaan over Maria en wat zij auteurs en anderen te zeggen heeft.

De tentoonstelling duurt nog t/m 20 augustus en biedt een uitgebreid activiteitenprogramma, o.a. op 9 mei een lezing over **vrouwenlevens vanuit het meergeneratieperspectief**: dochters, moeders, grootmoeders, door Else-Marie van den

Eerenbeemt.

Meer

info: <http://www.hetliteratuurhuis.nl/agenda/887/> en <https://www.catharijneconvent.nl/bezoek-ons/lezingen-en-activiteiten/>

- Op 2 mei is in de Toneelschuur in Haarlem een voorstelling te zien van Korzo **Three Times Rebel**, waarin choreografe Marina Mascarell Martinez de vrouwenemancipatiegeschiedenis heeft verbeeld. Marina Mascarell weet haar maatschappelijke betrokkenheid op poëtische en beeldende wijze in dans te vertalen. Voor *Three Times Rebel* dook Mascarell met haar dansers in de emancipatiegeschiedenis van vrouwen en werd geconfronteerd met frustrerende structuren van buitensluiting, (symbolisch) geweld en genderongelijkheid aan. Vooroordelen, discriminatie en stereotypen zijn ook anno 2017 nog alom aanwezig. Op live muziek van Yamila Ríos stellen de vijf krachtige dansers deze aan de kaak. Meer info: <http://www.korzo.nl/nl/producties/three-times-rebel>

- Op 12 mei is in de Stadsschouwburg Utrecht **Coco Chanel** van Ulrike Quade Company. Met het leven van Coco Chanel als leidraad maken ze een voorstelling over branding en design, economie en identiteit. Ze hebben zich laten inspireren door een vrouw die het recht opeiste om zichzelf vorm te geven. Het is meer dan een mooie voorstelling over een legendarische figuur. Ulrike Quade doet een gooi naar de onsterfelijkheid van de kunsten. Je travaille, je travaille. Ik werk, ik werk. Ik kan niet dood, ik moet door.

Meer

info: https://www.stadsschouwburg-utrecht.nl/programma/?maand=2017-05&p=3#modal=/programma/6113/Ulrike_Quade_Company/Coco_Chanel/

Er is een opmerkelijk aantal tentoonstellingen van vrouwelijke kunstenaars door het land (vast nog meer dan ik nu vermeld):

- In het Gemeentemuseum in Den Haag exposeren de Amerikaanse **Lee Bontecou** en de Spaanse **Raquel Maulwurf**. Over Lee Bontecou: "Op en hangend boven het witte zand van de Sandbox zijn kleine sculpturen te ontdekken uit vrijwel alle materialen waar Bontecou ooit mee heeft gewerkt: klei, porselein, vacuum gevormd plastic, ijzerdraad, staal en hout.

Gecombineerd met gevonden stenen, gedroogde botanische elementen, gidsfossielen en botfragmenten, valt het organische karakter van Bontecou's eigen creaties extra in het oog. Hoe abstract Bontecou's werk ook is, het roept altijd levendige associaties op." Over Raquel Maulwurf: "Speciaal voor het Gemeentemuseum ontwikkelde Raquel Maulwurf de installatie 'The Carbon War Room'. Deze is ontstaan uit het verlangen de diepte, die in haar houtskooltekeningen gesuggereerd wordt, daadwerkelijk driedimensionaal uit te voeren. Door het werken op zeer groot formaat en door muurtekeningen over meerdere wanden te maken, creëerde zij eerder al het gevoel de tekening in te kunnen lopen".

Meer

info: <https://www.gemeentemuseum.nl/nl/tentoonstellingen/lee-bontecou> en <https://www.gemeentemuseum.nl/nl/tentoonstellingen/raquel-maulwurf-carbon-war-room>

- In museum de Pont in Tliburg de Nederlands-Indonesische **Fiona Tan** met **Ascent**, een bijzondere fotoreportage van de berg Fuji, symbool van Japan. Het is een bespiegeling over deze voor de Japanners zo bijzondere berg -van alle kanten en op allerlei tijden-, maar ook een studie van de beeldcultuur en een eerbetoon aan de geschiedenis van zowel fotografie als film. Van **Fiona Banner** is in de grote hal een eerste grote presentatie in Nederland te zien, **Runway (AW17)**. Ze werkt veel met taal en de fysieke vorm hiervan. Tegenstellingen spelen een belangrijke rol in het werk van de Britse kunstenares. Het gaat haar daarbij om de verhouding tussen woord en beeld, tussen mens en machine en tussen de fysieke en de virtuele wereld. Haar werk bestaat uit sculptuur, tekeningen, video-installaties, performances, affiches en boeken.

Meer info: <http://www.depont.nl/te-zien/>

- In het Stedelijk (Amsterdam) is **Transgressions** te zien van **Nalini Malani**, een kunstenares die op een unieke wijze een verscheidenheid aan media combineert om haar politieke engagement onder de aandacht te brengen. Zelf een vluchteling door de scheiding van India en Pakistan, is haar werk doortrokken van thema's als migratie, globalisering, armoede en de onderdrukking van vrouwen: hedendaagse thema's die veelal worden gecombineerd met klassieke literaire en mythologische verhalen.

Meer info: <http://www.stedelijk.nl/tentoonstellingen/nalini-malani>

- In de ketelfactory in Schiedam is **One year in ten** te zien van **Femmy Otten**. "Ze is op zoek naar schoonheid, die vol verlangen is en onnoemelijk veel tijd kost. Beeldend kunstenaar Femmy Otten onderzoekt schoonheid in hout, gips en op papier. In die media maakt ze elegante beelden die aan archetypische figuren uit de Griekse en Egyptische mythologie doen denken en tegelijkertijd hedendaags zijn. Ottens schoonheid vliegt door de lucht, is imperfect, raakt gestold in de tijd en is hartverscheurend kwetsbaar."

Meer info: - <http://mailchi.mp/44d21f02b21b/uitnodiging-one-year-in-ten-femmy-otten?e=e41a0596c5>

Bibliotheek-nieuws

Voor wie de vrouwenbibliotheek googlet: afgelopen tijd blijkt er bij doorklikken een melding te verschijnen dat <https://vrouwenbibliotheek.nl/> niet meer veilig is. Het blijkt een technisch probleem te zijn, we hebben een extra certificaat nodig, maar met de veiligheid is niets mis. Dus kijk vooral rond op <http://vrouwenbibliotheek.nl>.

Nieuwe boeken in de bibliotheek

De zonde van de vrouw van Connie Palmen (boekenweekessay), *Kant en het rode jurkje* van Lamia Berrada-Berca, *Uitweer* van Amy Liptroot, *Schorshuiden* van Annie Proulx, *En de akker is de wereld* van Dola de Jong en *Een onberispelijk man* van Jane Gardam. Al eerder uitgegeven: *De vrouw die de honden te eten gaf* van Kristien Hemmerechts, *Het lied en de waarheid* van Helga Ruebsamen, *De goedheid van vreemden* van Claudia Piñeiro, *Aan de grote weg* van Ina Boudier Bakker, *Het onverwachte antwoord* van Patricia de Martelaere

Nieuwe recensies van deze maand als link bijgevoegd

<http://vrouwenbibliotheek.nl/2017/04/04/cissy-van-marxveldt-een-biografie-door-monica-soeting/>

<http://vrouwenbibliotheek.nl/2017/04/13/de-thuiswacht-door-dola-de-jong/>

<http://vrouwenbibliotheek.nl/2017/04/19/drie-dochters-van-eva-door-elif-shafak/>

<http://vrouwenbibliotheek.nl/2017/04/24/kamp-door-angela-rohr/>

<http://vrouwenbibliotheek.nl/2017/04/28/de-damesclub-door-betsy-lerner/>

De leenbijdrage voor 2017 is opnieuw vastgesteld op € 25,-. Je kunt hiervoor onbeperkt boeken lenen en/of vriendin/vriend van de bibliotheek zijn. Iedereen die boeken leent en/of wil gaan lenen wordt vriendelijk verzocht dit bedrag over te maken op banknummer NL71 INGB 0009 2669 95 ten name van Stichting Es Scent o.v.v naam en 'leenbijdrage 2017'. Meer

overmaken om de vrouwenbibliotheek extra te ondersteunen mag natuurlijk altijd.

Eenmalig een boek lenen kan ook. De bijdrage hiervoor is € 1,- per boek.

Op www.vrouwenbibliotheek.nl is meer informatie over de bibliotheek te vinden, de nieuwsbrief is ook te lezen via onze website.

Naast de aangekondigde openingstijden blijft het altijd mogelijk om op afspraak een bezoek te brengen aan de bibliotheek.

U bent van harte welkom.

Marjolein Datema

Utrecht, 30 april 2017